

DOI <http://dx.doi.org/10.3846/cpc.2015.217>

## DĖMESYS TECHNOLOGIJOMS: RŪPESTIS AR TECHNOLOGIJA?

Saulius KANIŠAUSKAS

Mykolo Romerio universitetas, Politikos ir vadybos fakultetas,  
Filosofijos ir humanistikos institutas, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva  
El. paštas [sauliusk@mruni.eu](mailto:sauliusk@mruni.eu)

*Įteikta 2015-08-08; priimta 2015-09-08*

Straipsnyje analizuojami technikos ir technologijų vertinimai šiuolaikiniuose filosofiniuose diskursuose. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad Martino Heideggerio teikta ir tapusi klasikine technikos samprata dažnai ne tik kvestionuojama, bet ir nueina užmarštin. Vietoj jos įsigali technologinio determinizmo koncepcija, pasak kurios, technologijų kaita lemia socialinių sistemų (taip pat ir žmogaus) kaitą, o ne atvirkščiai. Dabar *technė* arba *technika*, dažniausiai suprantama grynai instrumentine, pagaliau galios prasme – kaip galinga priemonė, įrankis, mechanizmas ką nors paveikti, pakeisti, valdyti, pagaliau dėl to valdymo net manipuluoti žmogaus sąmone, jo jausmais. Todėl, nepaisant to, kad techniką žmogus jau „prisijaukino“, kyla rimta atsakomybės už jos naudojimą ir plėtrą problema. Keliamas klausimas – ar vis didėjantis visuomenės dėmesys šiuolaikinėms technologijoms nėra savotiška postmoderniojo kapitalizmo „technologija“ kaip manipuliavimo visuomenės sąmone priemonė. Greta galimo teigiamo atsakymo į šį klausimą svarstoma Alberto Borgmanno teikta mintis, kad technologijų plėtros priežastys turi ontologinę dimensiją – jos yra pati žmogaus prigimtis, jo troškimas išsiauškštinti ir garbinti savo kūrybiškumą. Todėl daroma išvada, kad svarbu kur kas giliau ir plačiau ištirti pačią kūrybiškumo prigimtį.

**Reikšminiai žodžiai:** atsakomybė, kūryba, laisvė, technologijos, technologinis determinizmas.

### Įvadas

Pastaraisiais dešimtmečiais technologijos, kurios tradiciškai siejamos su žaliavų, ruošinių ir gaminių gavimo bei perdirbimo būdais, o plačiąja prasme – su žmogaus protinių ir fizinių pastangų, jo turimų žinių ir sukurtų darbo įrankių bei gamtinių šaltinių visuma, kuri taikoma

kuriant materialųjį ir nematerialųjį objektą (Technikos enciklopedija 2010: 766), ėmė sparčiai skverbtis į visas žmogiškojo gyvenimo sritis, ypač daug dėmesio skiriant „nematerialiajam objektui“, t. y. ne tik gamybos procesų aprašymo ir jų vykdymo instrukcijoms (kas paprastai ir iki šiol vadinama technologijomis), bet ir verslo, vadybos, švietimo, kultūros ir meno, mokslo,

2015 © Straipsnio autoriai. Leidėjas VGTU leidykla „Technika“.

Šis straipsnis yra atvirosios prieigos straipsnis, turintis Kūrybinių bendrijų (Creative Commons) licenciją (CC BY-NC 4.0), kuri leidžia neribotą straipsnio ar jo dalių panaudą su privaloma sąlyga nurodyti autorių ir pirminį šaltinį. Straipsnis ar jo dalys negali būti naudojami komerciniams tikslams.

sporto, poilsio, be abejo, kompiuterių programinės įrangos ir komunikacijos, netgi politikos ir teisės organizavimo bei realizavimo būdams ir metodams.

Šis procesas aiškinamas vadinamuoju *technologiniu determinizmu* kaip filosofine socialinių procesų teorija. Technologinį determinizmą galima apibūdinti kaip tikėjimą, kad būtent technologijos yra pagrindinės visuomenę valdančios jėgos, kad būtent jos determinuoja istorinę žmonijos raidą ir yra socialinio progreso variklis, galintis padėti išspręsti žmonių kamuojančias ekonomines ir socialines problemas. Manoma, kad *technologinio determinizmo* terminą pirmasis XX a. pradžioje pavartojo amerikiečių sociologas ir ekonomistas Thorsteinas Veblenas, o technologinio determinizmo ištakos yra Karlo Marxo socialinė-politinė teorija. Tiesa, į tai pirmasis atkreipęs dėmesį ir Marxo idėjas bei jų tąsą Rusijoje analizavęs Karlas Popperis (1998: 305–306, 335) vietoj *technologinio determinizmo* termino vartojo terminus *sociologinis determinizmas*, *socialinė technologija*, *socialinė inžinerija*, bet esmė nuo to nesikeičia. Garsiausiais šiuolaikiniais technologiniais deterministais laikomi amerikiečių mokslininkai ir futuristai Thomasas L. Friedmanas ir Ray Kurzweilas. Bene svarbiausi technologinio determinizmo teiginiai yra šie: a) technologijos kinta autonomiškai; b) technologijų kaita lemia visų kitų socialinių sistemų (taip pat ir žmogaus mąstymo) kaitą, o ne atvirkščiai (Norkus 2012).

Būtent antrasis teiginys kelia rimtą susirūpinimą: jeigu jis atitinka bent dalį tiesos ir jeigu pildysis technologinių deterministų teikiamos ateities prognozės, ar žmogus išliks žmogumi šio termino substancionalia prasme?

Tikslo atsakyti į šį klausimą šiame straipsnyje nekeliamo, nes jis pernelyg platus ir sudėtingas. Bet bus bandoma trumpai apžvelgti buvusias ir esamas diskusijas, nubrėžti kontūrus galimiems tolesniems tyrimams. Kita vertus, straipsnio pavadinime implikuotas klausimas – ar dabartinis išskirtinis dėmesys technologijoms nėra tik *intencionaliai* naudojama *technologija*

perkeisti žmogaus sąmonę ir patį žmogų, verčia kelti dar vieną klausimą: jeigu taip, tai kokios yra šių intencionalių veiksmų, o gal natūralaus vyksmo priežastys ir šaltinis?

Bandant nubrėžti bent galimus atsakymų kontūrus, be įprasto filosofinio diskurso naudosisiu šiuolaikiniam technologiniam determinizmui būdingu transdisciplininio diskursu, pastarąjį suprantant tiek siaurąja, tiek plačiąja jo prasmėmis (Kanišauskas 2011c).

## Technika ir technologija: sąvokos ir vertinimai

Pateiktas *technologijos* apibrėžimas nėra vienintelis, jų esama ganėtinai daug, visi jie siejami su *technika*, kuri savo ruožtu irgi apibūdinama ganėtinai skirtingai (pavyzdžiui, Pearsall 2011; Collins English Dictionary 1998; DLKŽ 2012; Huning 1998; DK Illustrated Oxford Dictionary 2001; Macmillan English Dictionary for Advanced Learners 2007; McGraw-Hill Dictionary... 1978; Mureika 2010; Franssen *et al.* 2013; Tarptautinių žodžių žodynas 1969; Technikos enciklopedija 2010; The Concise Oxford Thesaurus... 2007; Vaitkevičiūtė 2007). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad maždaug nuo 1960 m. pirmiausia Vokietijoje, o netrukus ir rusiškai bei angliškai ir amerikietišškai kalbančiose šalyse terminai *technika* ir *technologija* vis dažniau pradėti vartoti ta pačia prasme (Huning 1998: 42–44). Svarbu ir tai, kad iki XX a. 2-osios pusės šie terminai pirmiausia buvo siejami su gamybiniais (industriniais) procesais, su praktiniais ir mechaniniais įgūdžiais bei veiksmiais, o dabar jie vis dažniau siejami su veiklos organizavimu (vadyba ir valdymu), su gudrumu, sumanumu, menais, spektakliais (performansais), net su talentais, genialumu.

Pasak Aloiso Huningo (1998: 45–46), šiuo metu į *technikos* ir *technologijos* terminų vartojimą žvelgiama dvejopai. Su inžinerija susiję specialistai siūlo žodį *technologija* vartoti tik ten ir tada, kai kalbama apie medžiagų gamybos būdus ir procesus, jų apdirbimą ir pakeitimą, o

žodį *technika* vartoti tik ten ir tada, kai kalbama apie technologijų ir technikos mokslų praktinio taikymo rezultatus bei padarinius. Kita vertus, yra manančių, kad siekis sunorminti terminų vartoseną yra neperspektyvus, kad reikia palikti laisvę kalbos raidai, naujoms terminų prasmėms, todėl, norint suprasti, ką reiškia žodžiai *technika* ir *technologija*, reikia įsigilinti, kokią reikšmę jie įgyja konkrečiame kontekste (Huning 1998: 46; Ropohl 1998). Atrodo, kad pastaruoju metu šis požiūris tapo vyraujančiu. Apie tai galima spręsti iš skirtingų šiems terminams teikiamų prasmų, susipažįstant su filosofiniais, socialiniais ir politiniais diskursais. Tuos diskursus veikale *Inžinieriaus kūryba* trumpai perteikė Huningas (1998: 61–81).

Pasak šio autoriaus, Klausas Tuchelis teigia, kad *technika* yra sąvoka, skirta visiems daiktams ir būdams apibūdinti, kurie kūrybiškai sukurti individo ar visuomenės poreikiams tenkinti ir apibrėžtomis funkcijomis naudojami tam tikriems tikslams, kad darytų pasauliui jį formuojantį poveikį. Paulas Wilpertas protestuoja prieš mėginimus *techniką* apibūdinti tik kaip taikomąjį gamtos mokslą, nes *technika* (primityvūs įrankiai, būdai jais naudotis) egzistavo ir žmonijos priešaušryje, o mokslo tuo metu nebuvo. Arnoldas Gehlenas *techniką* supranta kaip žmogaus kūniško ir dvasiško krūvio sumažinimą, kaip žmogaus sukurtas priemonės, kuriomis jis gali pasiekti užsibrėžtus tikslus. Waltheris Helbergas greta klasikinės *technikos* sampratos, akcentuojančios žmogaus poreikiams naudojamus įrankius, instrumentus ir tikslingą, racionalią veiklą, *techniką* apibūdina ir *užkariavimo* terminu, užkariavimą siedamas su gamtinės ir socialinės aplinkos pajungimu ganėtinai subjektyviems žmogaus poreikiams įgyvendinti. Jis atkreipia dėmesį ir į tai, kad *technikos* terminas vis dažniau imamas vartoti siekiant apibūdinti procesus, susijusius su *informacijos* bei *prasmės* santykiais.

XX a. 2-oje pusėje, susidūręs su rimtomis ekologinėmis problemomis ir „visagalėmis technologijomis“ negebant jų išspręsti, kilo rimtas klausimas – kokia yra technikos ir

technologijų prigimtis ir esmė. Tiesą sakant, šis klausimas kilo kiek anksčiau, bet į jį ilgokai niekas nekreipė dėmesio. Filosofų Maxo Schelerio, Heideggerio, Karlo Jasperso susirūpinimas dėl technikos prigimties ilgam liko neišgirstas, o ir dabar nenoriai į jį įsiklausoma. Jų svarbiausias mintis perteikė Huningas (1998: 61–71), todėl atkreiptinas dėmesys tik į tai, kad jau Scheleris teigė, jog *technika pati savaime* sukelia, pažadina ir išvysto pramoninius poreikius, nukreipia juos ieškoti naujų gamybos priemonių bei būdų, o Jaspersas buvo įsitikinęs, kad, plėtojantis *technikai*, neišvengiamai nyks tradicinės bendrijų formos ir atsiras vietos masinei kultūrai. Be to, jis įspėjo, kad kyla pavojus *technikos* racionalumą supainioti su *ekonomika* ir *techniką* suprasti tik kaip masinę gamybą. Panašiai *techniką* apibūdino ir Herbertas Marcuse bei Jürgenas Habermasas: *technika* esanti viešpatavimas gamtai ir žmogui – metodiškas, mokslinis, apskaičiuotas ir apdairus viešpatavimas. O viešpatavimas esąs blogis, nes *technika* kuria „malonumų žmogų“; faktiškai *technikos objektu* tampa *pats žmogus*.

Perteikta Schelerio mintis pakartojama dabartinėje *technologinio determinizmo* koncepcijoje, o Jasperso, Marcusės ir Habermaso įžvalgas galima pavadinti pranašiškomis. Kiek vėliau kai kurie filosofai prabilo ir apie *humanitarinę techniką*, kurios tikslas – keisti, apvaldyti ir formuoti žmogaus dvasinį pasaulį (Schelsky 1998). Ir nors Popperio pavartoto termino *socialinės technologijos* dabartinė prasmė perteikiama teiginiais, esą jos aprašo sociologinių žinių (teorijų, metodų, ekspertizų) naudojimą sprendžiant visuomenės praktines problemas, esą jos vartoja mokslinę analizę grindžiamus metodus, kurie leidžia priimti adekvačius socialinei tikrovei politinius sprendimus ir t. t., bet jau vien su šiuo terminu siejama *sodininko* ar *daržininko* metafora (Leibetseder 2011) leidžia manyti, kad *socialinės technologijos* artimos tam, kas pavadinta *humanitarine technika*. Nes *sodininkas* ar *daržininkas* („socialinis technologas“) ne tik prižiūri vaismedžius ar augalus, bet ir siekdamas savo tikslų juos (kaip

ir aplinką, kurioje jie auga) planingai modifikuoja, formuoja, keičia, nuolat kontroliuoja. Sodininkas ar daržininkas (kaip ir „socialinis technologas“) nepalaiko gamtos tokios, kokia ji yra, o ją pertvarko pagal savo ir visuomenės poreikius. Pasak Bettinos Leibetseder (2011), *socialinės technologijos* – tai ne kas kita, kaip žmogaus ir visuomenės pertvarkos bei kontrolės priemonės, kurių tikslas – geresnio pasaulio siekis. Ši mintis, pakartosime, – *technologinio determinizmo* šerdis.

### Haidegeriška technikos samprata ir jos eksplikacijos

Paminėtas Leibetseder požiūris į socialines technologijas artimas Heideggerio mintims, kurias jis dar 1954 m. išsakė Miuncheno aukštojoje technikos mokykloje skaitytame pranešime (Heideggeris 1992) ir kurios šiandien svarstomos bene dažniausiai (Wood 2003; Feenberg 2000; Habermas 2002: 151–182; Huning 1998; Leibetseder 2011; Ropohl 1998; Schelsky 1998; Shields 2012).

Pasak Habermaso (2002: 153), savosios epochos totalitarinę esmę Heideggeris įžvelgė globalėjančiose gamtos pajungimo, karybos ir rasių gausinimo technologijose, per kurias reiškiasi visos veiklos ir apskaičiuoto planavimo suabsoliutintas tikslo racionalizmas. Bet, atkreipęs dėmesį į žmogiškosios veiklos tikslingumą ir būtinybę tą tikslingumą suprasti *visų* Aristotelio įvardytų bei susipynusių bei jau ganėtinai pamirštų priežasčių kontekste, Heideggeris terminą *technē* suprato ne *darymo* ir ne *manipuliacijos* prasme, kaip dažniausiai šis terminas suprantamas dabar ir kaip jį suprato ir Habermasas. Heideggeris daro nuorodą į Aristotelio *Nikomacho etiką*, kur Aristotelis aiškiai ir nedviprasmiškai tvirtina, kad pagrindinės formos, kuriomis siela pažįsta tiesą, yra menas, mokslinis pažinimas, supratingumas, išmintis ir protas. Kiekvienas menas, pasak Aristotelio (1990: 172–173), yra susijęs su atsiradimu ir išradingu svarstymu, kaip kas nors galėtų atsirasti

iš tų dalykų, kurie gali būti ar nebūti ir kurių priežastis yra tas, kuris kuria, o ne tai, kas yra kuriama. Kadangi kūrimas ir veikla yra skirtingi dalykai, tai meną reikia sieti su kūrimu, o ne su veikla. Šias Aristotelio išvalgas Heideggeris interpretuoja savotiškai. Meną, kūrybą jis sieja su *technē*, jį vadindamas išslaptinimu, o mokslą – su *epistēmē*, šį terminą siedamas su pažintine veikla, kuri nėra menas. Supriešindamas *moderniąją* techniką su „*gamtinę*“ (pavartosiu tokį terminą, jį siedamas su Heideggerio tekste pateiktais vėjo malūno ir hidroelektrinės ant Reino upės pavyzdžiais) ir *moderniąją* techniką siedamas tiek su gamtos *eksploatacija* tą gamtą nualinant, tiek su paimitos iš gamtos energijos (resursų) *kaupimu* bei naudojimu saviems tikslams, o „*gamtinę*“ siedamas su tuo, ką mes dabar vadiname atsinaujinančiais energijos šaltiniais (malūno atveju – vėju), Heideggeris *technē* suprato tik kaip gamtos išslaptinimą, kaip *kūrybą*, t. y. *poiēsis*, o ne mokslu grindžiamas moderniąsias technikas (t. y. moderniuosius prietaisus, įrenginius ir t. t.). Tiesa, moderniojoje technikoje irgi aptinkamas *išslaptinimas*, bet jis, pasak Heideggerio, tampa *eksploatacija*, kuri žmogų sutelkia į *po-statą* (čia-stovėseną). Teikdamas šį iki šiol sunkiai suprantamą terminą, Heideggeris tvirtina, kad jo esmėje glūdi ne tik *eksploatacija*, bet ir užuomina į ne-paslėptį *poiēsis* prasme. *Po-stata* nesanti kažkas vien techniško, turinčio *mašinos* prigimtį, bet ji mus „įstumia į pastatymo siautulį ir <...> sukelia didžiulę grėsmę žmogaus santykiui su tiesos esme“ (Heideggeris 1992).

Analizuodamas šias Heideggerio mintis ir jas siedamas su technologijų vertinimais, kuriuos pateikė Habermasas bei dabartinis įtakingas amerikiečių technikos filosofas Borgmannas, kanadiečių mokslo filosofas Andrew Feenbergas (2000) pažymi, kad, nepaisant svarbių visų tų moderniųjų mąstytojų įžvalgų skirtumų, jie techninius veiksmus apibūdina vienodai ir „mąsto netechninėmis vertybėmis“, siūlydami *substancionalias* technologijos teorijas, pasak kurių, technologijos nėra neutralios, nes įrankiai, kuriais mes naudojames, formuoja mūsų

gyvenimo kelią moderniojoje visuomenėje. Šioje situacijoje priemonės ir tikslai negali būti atskirti, tad technologijų raida transformuoja visa tai, kas žmogiška.

Kita vertus, Feenbergas abejoja dėl Heideggerio teikto (tendencingo, jo manymu) palyginimo tarp pamaldaus, taures gaminančio graikų amatininko darbo ir destruktvyvos įrangos (užtvankos ant Reino upės) teisingumo. Pritardamas Heideggerio minčiai, kad moderniosios technologijos yra labiau destruktvyvos nei kitos, kad techninė mintis nėra neutrali, jis atkreipia dėmesį į šiam požiūryje implikuotą dviprasmiškumą ir, skaitant Heideggerio (1992) tekstą, tai iš tiesų krinta į akis. Įspėdamas, kad technologijų esmė nėra technologinė, kad žodyje *technē* glūdi ne vien su technikos funkcijomis susijusios instrumentinės prasmės, Heideggeris čia pat teigia, kad „moderniosios technikos esmė žmogų išveda į išslaptinimo kelią“, kurį galima pavadinti *likimu*. Ir, nors jis tvirtina, kad šis *likimas* niekada nėra *lemtinga prievarta*, nes žmogus kaip tik būna laisvas, kai jis paklūsta stichijai, bet pasinaudokime paties Heideggerio siūlymu grįžti prie pirmapradžių žodžių esmių ir tada suprasime, kad *likimas* yra tai, kas faktiškai *jau* yra *palikta* ir *nepakeičiama* (apie *likimo* ir *lemties* sąvokas žr. plačiau Kanišauskas 2001). Todėl, nepaisant Heideggerio tvirtinimo, kad moderniųjų technikų inspiruotas žmogaus *likimas* nesietinas su *lemtinga prievarta*, vargu ar atsitiktina, kad savo paskutiniame interviu Heideggeris paaiškino: „Tik Dievas gali mus išgelbėti nuo nepermaldaujamos viską savo kelyje naikinančios progreso jėgos“. Šiuos žodžius pacitavęs Feenbergas pirmiau perteiktas Heideggerio mintis apie *likimą* ir *lemtį* interpretuoja kiek kitaip, nei ką tik padariau aš. Jis mano, kad moderniąsias technikas siedamas su žmogaus *likimu*, Heideggeris tik norėjo pabrėžti žmogaus specifinį technologinį angažuotumą pasauliui. „Bet, jeigu taip, – rašo Feenbergas, – tai kyla klausimas: ar šis įsipareigojimas yra tik požiūris, o gal jis jau yra įtvirtintas moderniųjų technologinių įrenginių aktualiaame projekte? Jeigu teisingas yra antrasis manymas, tai jis esąs

idealistinis pačia blogiausia to žodžio prasme ir kiekvienas žmogus, kuris įsitikins aplinkosaugos būtinybe, turėtų tą mintį ryžtingai atmesti. Nelaimei, – rašo Feenbergas, – Heideggerio argumentai išsirutuliojo į tokį aukštą abstrakcijos lygį, kuriuo neįmanoma atskirti elektros nuo atominės bombos, žemės ūkio technikos nuo holokausto. Visa tai yra pernelyg skirtingos technikos, kad jas galėtume vienodai apibūdinti.“

Šias Feenbergo pastabas ir užuominą į aplinkosaugą įmanoma suprasti tik Heideggerio teikto moderniosios technikos supriešinimo su „gamtinė“ kontekste. Sakydamas, kad vėjo malūnas ar hidroelektrinė *neeksploatuoja* gamtos ir *nekaupia* žmogui reikalingos energijos, Heideggeris, mano manymu, klydo. Jis, kaip ir dauguma net šios dienos žmonių, buvo įsitikinęs, kad natūralūs vėjo ir vandens ištekliai yra neišsenkami, kad juos naudojantys įrenginiai niekuo esmingai nekeičia aplinkos, o todėl gamtai ir žmogui nepavojingi, kaip nepavojinga ir pirmykščio žmogaus *sukurta* nusmailinta lazda ar primityvus kirvis. Bet ir šie primityvūs įrankiai tarnavo ne tik *po-statai*, t. y. statybai, kūrybai, bet ir žudymui. Vėjo malūno sukeltos vibracijos tykia, bet nepaliamajamai žudo. Užtvankos sukuria kažką naujo, bet neišvengiamai naikina tai, kas jau buvo. Ir abi tos Heideggerio įvardytos „natūralios“ techninės priemonės *energią kaupia* – iš grūdų pagamintuose miltuose, naudojant pagamintą elektrą pagamintuose daiktuose ir t. t.

Tad Heideggerio manymas, kad *tik moderniosios technologijos* kelia žmogui pavojų, vargu ar pagrįstas. Puikiai atskleidęs *technikos prigimtį*, t. y. parodęs, kad tai, ką mes vadiname *technika*, yra žmogaus *kūrybos*<sup>1</sup> (*poiēsis*, pagaliau net *phantasia*) įkūnijimas ir *kūrybos*

<sup>1</sup> Beje, analizuodamas dabartines *kūrybos* ir *kūrybinės klasės* sampratas ir klausdamas, ar termino „kūryba“ apimtį plėtrą lydėjo kūrybingumo didėjimas, Tomas Kačerauskas (2014a, 2014b) pažymi, kad veikiau viskas buvo atvirkščiai – kūrybos terminas, apimdamas vis daugiau žmogaus veiklos sričių, kūrybą devalvavo.

*tąsa*, jis, mano manymu, be reikalo supriešino moderniąsias technikas su ankstesnėmis. Jos iš esmės skiriasi tik savo efektyvumu ir taikymo mastu. Kai Heideggeris rašo, kad dabartinių technologijų esmėje glūdi metodiškas ateities planavimas siekiant galios, jis, be abejo, teisus. Bet reikia nepamiršti, kad toks ateities planavimas siekiant galios, paveldėtas iš neatmenamų laikų. Pakanka prisiminti biblinį tekstą: „Ir Dievas juodu palaimino ir tarė: Veiskitės ir dauginkitės, ir pripildykite žemę, ir ją paverkite, ir viešpataukite jūros žuvims ir dangaus paukščiams“ (Šventasis Raštas 1990: Pr. 1, 28). Žmogaus siekis valdyti regimas ir maginėje kultūroje (Kanišauskas 2011b: 131–133). Pagaliau pakanka prisiminti stebuklines pasakas, mitus, legendas, o garsusis Franciso Bacono teiginys „Žinojimas – galia“ šiandien Michelio Foucault ir Gilles’io Deleuze’o dėka tiesiog įaugo į *sociolinių technologijų* naratyvą (Leibetseder 2011): biogalia, disciplininė galia, administracinė galia, pastoralinė galia ir t. t. Sakydamas, kad esame įtraukti į mechanizmą, kurį patys sukūrėme, Heideggeris gal dar turėjo iliuziją, kad žodis *technē* kada nors atgims savo pirmapradėmis – *poiēsis*, *epistēmē* – prasmėmis. Bet kol kas tai neįvyko. Ir dabar *technē*, arba *technika*, suprantama ne *poiēsis* prasme, o grynai *instrumentine*, pagaliau *galios* prasme – kaip *galinga priemonė*, *įrankis*, *mechanizmas* ką nors paveikti, pakeisti, *valdyti*, pagaliau dėl to valdymo net *manipuliuoti* žmogaus sąmone, jo jausmais. Įvyko *vertybių inversija* – su baziniais, vitaliniais poreikiais susijusios *neesminės*, *atributyvinės*, *instrumentinės* (t. y. apskaičiuojamos, medžiagiškai išmatuojamos) *vertybės* iškeltos į aukščiausią rangą *nuvertinant* tas, kurios grindžia žmogaus egzistenciją, gyvenimo prasmę.

### Kodėl taip įvyko...

Kokios šių procesų esamos ar galimos priežastys? Ir ar iš tiesų technika ir technologijos jau tampa grėsme žmogaus savasties išsajimui?

Jau paminėtas Borgmannas Davidui Woodui teiktame interviu (Wood 2003) akcentavo, kad žmogus technologijas jau „prisijaukino“, kad technika pati savaime ir technologinės procedūros jau įaugo į kultūrą ir į gyvenimo būdą, kad jos žmogaus gyvenimą daro komfortišką, ir tai yra reikšmingiau, negu mes manome. Net tie mąstytojai, kurie į techniką ir jos naudojimo perspektyvas žvelgia negatyviai, pripažįsta, kad tik ji žmogišką visuomenę padarė tokią, kokia ji yra, kad be šiuolaikinių technologijų gyventume „viduramžiuose“ ir, be abejo, kur kas trumpiau. Bet čia pat Borgmannas atkreipė dėmesį į tai, kad filosofui turi rūpėti *atsakomybės* problema: kas atsitiks, kai technologijos ims vystytis anapus savo tikrosios, nesuklastotos esmės (t. y. to, ką Aristotelis vadino *technē*) ir pradės išlaisvinti mus nuo atsakomybės, kurios neturėtume vengti? Ar turime vengti atsakomybės, kai kalbama apie šiuolaikinių technologijų peršamus *gyvybės fabrikus*? Nes technologijos, pasak Borgmanno, pasuko *gyvenimo centro* kolonizacijos link ir žmonės jau nežino, kada jų raidai pasakyti „Stop!“

Greta įprastų aiškinimų (visas technologinis judėjimas nepaprastai giliai įsišaknijo bioekonomoje; liberalioji demokratija įtvirtino mintį, kad žmogus nepajėgus spręsti, kas yra gera jo gyvenime), kodėl technologijos jau tiesiog yra garbinamos, Borgmannas įvardijo dar vieną priežastį, į kurią iki šiol, mano manymu, niekas neatkreipė rimtesnio dėmesio: pati žmogaus prigimtis yra troškimas išsiauškinti ir *garbinti savo kūrybiškumą*, garbinti tai, ką jis pats sukūrė. Ši mintis artima jau minėtai Schelerio pažiūrai, kad *techniką* labiausiai lemia *vitaliniai* žmogaus instinktai, kurie skatina jį siekti galios ir viešpatavimo. Bet Borgmanas žmogišką prigimtį („vitališkumą“) traktuoja ne vien kaip siekį viešpatuoti, o ir *kūrybines galias* kaip savaiminę esmę.

Jo įvardytos technologijų įsiviešpatavimo ir garbinimo dvi pirmosios priežastys *postmoderniojo kapitalizmo* kontekste išsamiai išnagrinėtos Vytauto Rubavičiaus (2010), todėl čia jų neapatarsiu. Atkreipsiu dėmesį tik į tai, kad šiame



kapitalizmo raidos etape neoliberalizmo ir jame implikuotos kultūrinio egalitarizmo (Degutis 2009) idėjos ganėtinai paradoksaliai susipynė su postmoderniajam mąstymui bei jausenai būdingu siekiu laisvai ir nevaržomai *kurti*, ir kurti ne bet kam, o *technologinei visuomenei* (Welsch 2004: 174–177). Be abejo, orientacija į tokius kūrybos produktų vartotojus reikalauja specifinio mąstymo – mąstymo *ekonomikos kategorijomis*. Būtent šie elementai – neoliberalizmui būdingas *kultūrinis egalitarizmas* bei *rinkos ekonomika*, kaip ir neoliberalizmui bei postmodernizmui būdingas *nevaržomos* (net *transgresyvos*) *laisvės* siekis – suformavo tai, ką Rubavičius pavadino *postmoderniuoju kapitalizmu*. Laisvė čia suprantama kaip tikta ekonomikos ribojamos galimybės reikštis nevaržomai, siekiant to, ką Borgmannas pavadino „savęs išaukštinimu“ ir kas, deja, dažnai klaidingai tapatinama su Abrahamo Maslow teikta *savirealizacijos* (arba *saviaktualizacijos*) samprata. Kita vertus, svarbu yra tai, kad minėtos tendencijos labai susijusios su minėtu antruoju technologinio determinizmo teiginiu, nes technologinė kultūra ugdo („gamina“) postmoderniojo kapitalizmo sistemai reikalingą žmogų (Rubavičius 2010: 124–125). Būtent tai ir verčia klausti, ar dėmesys technologijoms nėra skatinamas sąmoningai, ar tai nėra tam tikra technologija, skirta postmoderniojo kapitalizmo galios įtvirtinimui? Nemaža šiuolaikinių mąstytojų laikosi būtent tokios nuomonės.

Tačiau, net tam pritariant, reikia atkreipti dėmesį ir į gilesnę, turinčią ontologinį statusą šių procesų priežastį. Ji jau paminėta – tai žmogaus išsiaukštinimas, savo *kūrybiškumo garbinimas*. Ji, kaip ir gamtos pajungimo idėja, irgi nenauja, ir ji irgi susijusi su *technika*. Įvardytuose *technikos* apibūdinimuose galima pastebėti du dar aiškiai neartikuliuotus požiūrius į ją – pozityvųjį ir negatyvųjį. Pozityvusis požiūris ėmė formuotis jau viduramžiais ir vyrauja iki šiol (Franssen *et al.* 2013). Šio požiūrio kilmę ir esmę garsiajame romane *Rožės vardas* nepaprastai vaizdžiai perteikė filosofas struktūralistas Umberto Eco (2012: 19–20). Vienuolis

Williamas savo mokiniui aiškina: „Mano garbusis mokytojas Rodžeris Bekonas skelbė, kad ateis diena, kai dieviško plano skraistė apgaubis ir mechaniką, kuri yra šventa gamtos magija. Ir vieną dieną gamtos jėgos padės sukurti navigacijos prietaisus, su kuriais laivai plaukios vieno žmogaus valdomi ir bus greitesni už varomus vėjo ir irklų, ir bus vežimai, nepaprasto greičio, ir bus skraidymo aparatai, kurių viduje sėdės žmogus ir sumaniai privers dirbtinius sparnus plasnėti, kaip tai daro skrisdami paukščiai.“<sup>2</sup> Romano komentaruose Eco (2012: 520–547) pabrėžė, kad romanui jis pasirinko XIV amžių vien todėl, kad jam rūpėjo su pranciškonų ordinu susijęs „empirikas“<sup>3</sup> Rogeris Baconas ir kiek vėliau gyvenęs Williamas Ockhamas, su kuriais siejamos dabartinės mokslinės minties ištakos.

Svarbu ne tiek tai, kad R. Bacono „prognozės“ jau išsipildė (kaip ir daugelis rašytojų fantastų „prognozė“), kiek jo tikėjimas žmogaus *kūrybinėmis* galiomis. Šis tikėjimas apvainikuotas garsiaja Immanuelio Kanto teze, kad mes, žmonės, *kuriame* savo pažinimo objektus, kad visa tai, ką mes pažįstame, yra mūsų pačių sukurtas pasaulis. Ši mintis interpretuojama ganėtinai įvairiai ir šiuo metu plėtojama konstruktyvistinėje filosofijoje (Nekrašas 2010: 380–385). Šiuolaikinės „mechanikos“, kurią dabar vadiname *technika* ir kuri irgi interpretuojama vos ne kaip „šventa gamtos magija“, vizijos nusidriekia kur kas toliau nei R. Bacono įvardytos – ne tik neaprepiamų visatos platybių įsisavinimo projektų link, bet ir link technologinio determinizmo adepto Kurzweilo teikto „transhumanizmo“

<sup>2</sup> Beje, R. Bacono vizijos nėra originalios – pakanka prisiminti graikų mitą apie Dedalą ir Ikarą, *Machabcharatoje* aprašytus žmogaus valdomus vos ne stebuklingus įrenginius, pagaliau stebuklines pasakas.

<sup>3</sup> Žodį „empirikas“ rašau kabutėse todėl, kad dauguma filosofijos istorikų R. Baconą priskiria empirizmo pirmtakams, bet čia pat pabrėžia, kad jo „empirizmas“ susijęs su praktiniais gaminiais veiksmis, o *Stanfordo filosofijos enciklopedijoje* jis įvardijamas tik kaip „alcheminis rašytojas“ (Franssen *et al.* 2013).

kaip „žmogaus praplėtimo“ (*enhancement of man*) projekto, dažnai vadinamo ir sintetine biologija (Kirvelis 2012; Kanišauskas 2013: 203–211). Nors ne šio straipsnio tikslas analizuoti to projekto siūlomas visuomenės raidos perspektyvas, bet būtina atkreipti dėmesį į tai, kad „transhumanistai“ žmogų vadina „unikalia neuroinformacine mašina“, o ateities visuomenę Kurzweilas vadina *singuliaria* (ypatinga, posthumanistine), t. y. mąstančių ir jaučiančių robotų visuomene.

Bet jeigu taip įvyks, tai ar žmogus išliks žmogumi šio termino substancionalia prasme? Kokia iš tiesų yra kūrybos prigimtis – endogeninė ar egzogeninė (Kanišauskas 2011a)? Ar žmogaus kūrybiškumas turi kokias nors ribas? Ar kūrybiškumo, savęs išaukštinimo garbinimo tendencijos nėra pražūtingos, ar jos netampa tuo, ką kibernetikos pradininkas Norbertas Wieneris (Vineris 1968) pavadino „Liuciferio sindromu“?

Be abejo, šie klausimai yra retoriniai, bet jie kelia nerimą ir verčia žmogaus esmę bei jo santykį su kuriamomis technologijomis tirti kur kas detaliau ir giliau. Pateikti klausimai nurodo tik galimas tyrimų kryptis.

## Išvados

1. Nors susirūpinimas dėl spartesnės technologijų plėtros vis auga, bet iki šiol technikos ir technologijų svarbos žmogaus ir visuomenės gyvenime vertinimai nėra viena-reikšmiai.
2. Heideggerio kvietimas techniką ir technologijas suvokti pirmą kartą *technė*, kaip pamaldaus taures gaminančio graikų amatininko darbo prasme, o ne mechaninio darymo ir ne manipuliacijos prasme, atrodo, liko neišgirstas.
3. Nors techniką ir technologijas žmogus jau „prisijaukino“, bet technologinių deterministų siūlomas „žmogaus praplėtimo“ projektas kelia ne tik abejonių, bet ir nerimą, taip pat verčia svarstyti atsakomybės problemą – kas gali atsitikti, jei technologijos ims

vystytis anapus savo tikros, nesuklastotos esmės?

4. Nors nežinia kur vedanti itin sparti technologijų plėtra paprastai aiškinama socialinėmis ir politinėmis priežastimis, bet tikrai verta atsisąsinti į Borgmanno mintį, kad pati žmogaus prigimtyje glūdi troškimas išsiauksinti ir garbinti savo kūrybiškumą, garbinti tai, ką jis pats sukūrė. Todėl svarbu kur kas giliau ir plačiau ištirti pačią kūrybiškumo prigimtį.

## Literatūra

- Aristotelis. 1990. *Nikomacho etika*, iš Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Rybelis, A. (Sud.). Vilnius: Mintis, 61–274.
- Collins English Dictionary*. 1998. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (DLKŽ)*. 2012. Keinys, S. (Vyr. red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Degutis, A. 2009. Liberaliosios pasaulėžiūros aporijos, *Logos: religijos, filosofijos, komparatyvistikos ir meno žurnalas* 58: 44–53.
- DK Illustrated Oxford Dictionary*. 2001. Vilnius: Alma littera.
- Eco, U. 2012. *Rožės vardas*. Vilnius: Tyto alba.
- Feenberg, A. 2000. From Essentialism to Constructivism: Philosophy of Technology at the Crossroads, in Higgs, E.; Light, A.; Strong, D. (Eds.). *Technology and the Good Life?* Chicago and London: The University of Chicago Press, 294–315. <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226333885.003.0017>
- Franssen, M.; Lokhorst, G.-J.; Poel, van de I. 2013. Philosophy of Technology, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [interaktyvus], [žiūrėta 2015 m. vasario 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://plato.stanford.edu/entries/technology/>
- Habermas, J. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera.
- Heideggeris, M. 1992. Technikos klausimas, iš Heideggeris, M. *Rinktiniai raštai*. Šliogeris, A. (Sud.). Vilnius: Mintis, 217–243.



- Huning, A. 1998. Inžinieriaus kūryba, iš Mureika, J. (Sud.). *Technikos filosofijos įvadas*. Vilnius: Alma littera, 35–174.
- Kačerauskas, T. 2014a. Kūrybinė klasė: ekonominiai, sociologiniai, filosofiniai aspektai, *Filosofija. Sociologija* 25(3): 155–163.
- Kačerauskas, T. 2014b. Kūrybos visuomenės terminai ir sampratos, *Logos: religijos, filosofijos, komparatyvistikos ir meno žurnalas* 78: 6–18.
- Kanišauskas, S. 2011a. *Autopoiesis* kaip savikūra ir kūrybos ištakos, *Santalka: filosofija, komunikacija* 19(1): 45–53.  
<http://dx.doi.org/10.3846/coactivity.2011.05>
- Kanišauskas, S. (Ats. red.). 2011b. *Iracionalumas ir mokslinio pažinimo ribos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Kanišauskas, S. 2011c. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę?, *Problemos* 80: 107–115.
- Kanišauskas, S. 2001. Dėl „likimo“ ir „lemties“ sąvokų reabilitavimo filosofijoje ir etikoje, *Filosofija. Sociologija* 3: 3–10.
- Kanišauskas, S. 2013. *Filosofinės socialinio modeliavimo problemos: teorija, praktika, siekiai, vertybės*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Kirvelis, D. 2012. Biofizika: praeitis, dabartis, perspektyvos ir Lietuvos mokslų klasifikacija, *Mokslo Lietuva* 17 [interaktyvus], [žiūrėta 2015 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://mokslolietuva.lt/2012/10/biofizika-praeitis-dabartis-perspektyvos-ir-lietuvas-mokslu-klasifikacija/>
- Leibetseder, B. 2011. A Critical Review on the Concept of Social Technology, *Socialinės technologijos* 1(1): 7–24.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. 2007. Oxford: Macmillan Education.
- McGraw-Hill Dictionary of Scientific and Technical Terms*. 1978. Lapedes, D. N. (Ed. in Chief). New York, St. Louis, San Francisco: McGraw-Hill Book Company.
- Mureika, J. 2010. Techninė estetika, iš Mureika, J. (Sud.). *Estetikos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 600.
- Nekrašas, E. 2010. *Pozityvus protas: jo raida ir įtaka modernybei ir postmodernybei*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Norkus, Z. 2012. Apie ateinančią sintetinės biologijos Kondratjevo bangą ir biokapitalistinę Lietuvą, *Problemos* 81: 79–97.
- Pearsall, J. (Ed.). 2011. *New Oxford Dictionary of English*. Oxford: Oxford University Press.
- Popper, K. R. 1998. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai.
- Ropohl, G. 1998. Techninis problemų sprendimas ir aplinka, iš Mureika, J. (Sud.). *Technikos filosofijos įvadas*. Vilnius: Alma littera, 217–235.
- Rubavičius, V. 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos.
- Schelsky, H. 1998. Žmogus ir visuomenė technikos gniaužtuose, iš Mureika, J. (Sud.). *Technikos filosofijos įvadas*. Vilnius: Alma littera, 191–204.
- Shields, M. A. 2012. Technology and Social Theory (Review), *Technology and Culture* 53(4): 918–920.  
<http://dx.doi.org/10.1353/tech.2012.0130>
- Šventasis Raštas. 1990. T. 1. *Senasis Testamentas*. Vilnius: Vaga.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. 1969. Petrovas, F. (Vyr. red.). Vilnius: Mintis.
- Technikos enciklopedija*. 2010. T. 4. Zavadskas, E. K. (Redaktorių tarybos pirmininkas). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- The Concise Oxford Thesaurus: A Dictionary of Synonyms*. 1997. Oxford: Oxford University Press.
- Vaitkevičiūtė, V. 2007. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
- Vineris, N. 1968. *Žmogus ir kūrėjas*. Vilnius: Mintis.
- Welsch, W. 2004. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius: Alma littera.
- Wood, D. 2003. *Albert Borgmann on Taming Technology: An Interview* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=2901>

## FOCUS ON TECHNOLOGIES: WORRY OR TECHNOLOGY?

Saulius KANIŠAUSKAS

The paper analyses different attitudes towards technologies in contemporary philosophical discourses. It points out that classical notion of technology formulated by Martin Heidegger seems to be more and more often questioned and even forgotten. As a result, it is being replaced by the theory of determinism, according to which the change of technologies determines the changes in social systems, the human being including. This happens this way and not vice versa. Nowadays *technē*, or “*technika*” (in English: *technology*) is mostly understood in the instrumental meaning or in the meaning of power. It is considered to be a powerful means, tool or mechanism to influence, change, control and manipulate human consciousness and human feelings. Despite the fact that technologies have already been tamed, the problem of huge responsibility for using and developing them arises. It is questioned whether the increasing society’s attention to modern technologies is not a particular “technology” of the postmodern capitalism to manipulate social consciousness. In parallel with “yes” answer to this question, Albert Borgmann’s idea that the causes of technological development have an ontological dimension, i.e. the causes are rooted in the nature of human beings themselves and their desire to adore own creativity, is discussed. Thus, it becomes necessary to probe deeper into the nature of creativity.

**Keywords:** responsibility, creativity, freedom, technologies, technological determinism.